

Милан Недељковић

Српска академија образовања
Београд

UDK: 371.95

ISBN 978-86-7372-114-9, 15 (2009), p.359-376

Прегледни рад

ДРУШТВЕНА И ПЕДАГОШКА ПОДРШКА ФОРМИРАЊУ ЕЛИТЕ ЗНАЊА

Резиме: Савремено светско друштво, захваљујући брзом развоју науке и технике, постаје друштво знања. У његовом функционисању, развоју и напретку, све важнију улогу има елита знања чији најистакнутији представници потичу из редова даровитих и креативних. Формирање те елите је важан и сложен друштвени и педагошки процес - односи се на њено стварање, промоцију и вредновање. У овом раду се указује да: (1) елита знања треба осмишљено да се планира у зависности од потреба и могућности друштва, да стратегија стварања ове елите буде део стратегија развоја друштва и образовања; (2) на формирање елите знања утичу структура и карактер друштвеног система, а особито систем васпитања и образовања; (3) у формирању елите знања најзначајнију улогу и највећу одговорност има универзитет тиме што највише доприноси интелектуалном и моралном развоју даровитих студената, будућих носилаца знања и креативности у свим областима рада и стваралаштва; и (4) вредновање доприноса елите знања у очувању, стварању, ширењу и примени знања треба да буде целовито, да узима у обзир и дело и ствараоце.

Кључне речи: друштво знања, елита знања, стварање елите знања, промоција елите знања, вредновање елите знања.

У развијеном делу данашњег света тече процес преласка из индустријског у "*постиндустријско друштво*", "*информацијско друштво*" или "*друштво знања*". У његовој основи налази се брз развој науке и технике - "симбола наше цивилизације" (Ф. Мајор, 1991). "Знање постаје најважнији фактор компаративне предности појединца и друштва", "док управљање променама и управљање развојем постају приоритетне стратегије друштвеног развоја" (С. Гашић - Павишић и С. Максић, 2007:7). Земље се све ређе деле на богате и сиромашне, него на земље знања и земље незнања, "информационо богате и информационо сиромашне земље" (Д. Ж. Марковић, 2008). Информације и знање јесу најважнији извори богатства и утицаја. Образовање обухвата у себи *знање* и *способности*, а *образовање* представља квалитет личности одређен њеним знањем и способностима (В. Пољак, 1970:6).

Термин *друштво знања* се у Европи проширио након што је Председништво Европског већа на састанку у Лисабону (2000) за основни циљ развоја ЕУ поставило транзицију према "економији знања" и "друштву знања". Земља, рад и капитал престају да буду доминантни фактори производње. Водећу улогу у развоју задобија човеково знање, стечено проучавањем онога што постоји и осмишљавањем онога што

долази. Водећа девиза постаје: "наука и технологија чине наше животе здравијима, лакшима и удобнијима". Све су земље у некој врсти транзиције која се препознаје у "иновацијама, технологији и институцијама".

Знано је да "изграђивање научних метода, формирање научних појмова, логичка структура научних објашњења и провјера научних резултата дају ризници људских знања карактер науке" (Ж. Финци, 1992:7). По својој природи наука је универзална, али само унутар појединих држава постоји склоп неопходних економских, политичких, правних, образовних и културних предуслова за њен развој. Основно својство науке је стварање рационалног објективног система знања. А "под системом научних знања најчешће се подразумева уређен, повезан, објективан, проверен скуп научних чињеница, искуствених генерализација, научних закона и научних теорија, заснованих на одређеним принципима" (Ж. Ристић, 1995:17). Знање може да буде схваћено као циљ науке, али и као производ науке. Из тога следи да је наука истовремено систем знања и трагање за новим знањима. Историјски гледано, она постаје све значајнија делатност друштва (В. Базала, 1980).

У друштвеном положају науке увек је присутан фактор времена као израз пређеног пута - цивилизацијског, материјалног, културног и духовног развитка једне земље. Процес развоја науке је сложен. То је показао Т. Кун (1974) који је темељно анализирао сложену проблематику револуционарних измена у основним појмовима науке и пружио оригиналну слику механизма развоја науке. У науку је увео појмове "парадигма" и "нормална наука" који су међусобно тесно повезани.

У нашем (не)времену расте интересовање за проблеме (зло)употребе научних достигнућа и техничких изума - за однос науке и етике. Међутим, "њихов однос се не може разумети ван контекста развоја човекове културе, развоја саме науке и њене саморефлексије, развојних промена схватања о смислу и суштини, форми и структури, циљевима и функцијама, развоју и вредностима науке и научног знања" (Ж. Ристић, 1995:431). Етички проблеми се не односе само на последице примене научних знања и изума у циљу мењања стварности, него и начина њиховог излагања и предавања другима.

1.

Данашњи свет се налази у процесу глобализације капитализма (С. Стојановић, 2008). У њему се догађају велике промене на које највише утичу владајуће елите, а последице сnose обични људи. Границе вољи људи који припадају елити власти у најразвијенијим земљама никада раније нису биле тако широко постављене као што су то данас, а никада у историји ни оруђа власти нису била тако моћна и свеобухватна као сада. Припадници елите власти делују унутар институција које чине основицу

моћи, богатства и престижа, а уједно и главно средство за практиковање моћи, стицање и поседовање богатства и наметање захтева за уважавање угледа и престижа.

Реч *елита* се употребљава "као синоним за појединце, групе или одабране мањине у друштву, које су по својим квалитетима супериорне у односу на остале припаднике датог друштва". У социолошком смислу она (елита) "означава припаднике виших друштвених слојева који улазе у те слојеве на основу свога друштвеног положаја, "богатства, привилегија, образованости, престижа, стила живота, тј. који имају водеће или управљачке позиције у друштву. Тај положај им обезбеђује учешће у одлучивању о "битним друштвеним пословима" (СЛ, 1982:166). Данас се као критеријум за припадање елитама углавном схвата успех, личне заслуге и професионалне способности, ефикасност и знање (В. Становчић, 1993:290-291). Има више теорија о елити а најпознатије су: конзервативна, технократска, либералистичка и фашистичка теорија елите (Ј. Тадић, 1988).

Према Милсу, "елита представља низ виших друштвених кругова чији су чланови одабрани, тренирани и проверени, а којима је, поред тога, довољно да ступе у ближи контакт са онима који владају имперсоналним институционалним хијерархијама савременог друштва" (Р. Милс, 1964:13). Немањић сматра да "под елитом, у основном и најширем значењу, треба разумети оно што је најбоље, што је најодабраније и што је најпозваније за вршење појединих друштвених функција у политици, привреди, војсци, култури итд." (М. Немањић). У модерном друштву свако важно подручје друштвене делатности и живота има своју елиту.

У савременој литератури се среће појам "стратегијске елите". То су оне елите које имају најшири и највећи утицај на друштво у целини, за разлику од сегментних елита, које имају или претендују да имају одговорност за неке уже делове друштва. Распрострањено је схватање да су интелектуално и морално значајне елите најодговорније за избор и остваривање друштвених циљева и за одржавање континуитета друштвеног поретка, развоја и напретка. Међу значајне, "стратегијске елите", у које се махом сврставају политичка, привредна и војна елита, треба сврстати и интелектуалну елиту. Друштво знања захтева и омогућава развијену елиту знања, будући да најважнију улогу у његовом функционисању, развоју и напретку имају наука, знање и стваралачке идеје.

Елита је у вези са интелигенцијом, али се од ње разликује. Наиме, појам *елите* има првенствено социолошко значење, а *интелигенција* културолошко значење. Интелигенција као посебан друштвени слој је настала у класном друштву, са поделом рада на умни и физички. У условима научнотехничке револуције јача друштвени положај и улога интелигенције уопште, а посебно техничке интелигенције.

Један број социолога у свету и код нас истиче разлику између интелектуалаца и интелигенције. По њима, интелектуалци су социјално-психолошки, а интелигенција културно-социјални слој. В. Милић под интелигенцијом разуме "скуп стваралаца изворних културних промена и оних група које одржавају и преносе културне творевине". По Т. Гајгеру, "интелигенција обухвата ствараоце репрезентативних творевина културе, а у које се убрајају писци, композитори, научници, истраживачи и други ствараоци. М. Немањић користи појам *стваралачка интелигенција* која је ангажована у пет области: универзитетска делатност, научна делатност, просветно-педагошка делатност, књижевност и уметничка делатност (ликовна, музичка и глума) (М. Немањић, 2008). Он држи да је за конституисање интелигенције уопште, па и стваралачке интелигенције, потребно "да се стекну неки значајни друштвени услови: одређен степен друштвене поделе рада, развијен школски систем, повољне економске и политичке прилике, стабилан положај одређених друштвених слојева"; "да постоји једна интелектуално и социјално одређена граница, када интелектуална делатност која се врши на основу образовања прераста у стваралачку делатност"; "да ова граница дели популаризацију већ постојећих знања од оригиналног стваралачког чина"; и да су за стваралачку делатност битни: "оригинално стварање насупрот популаризацији и посредованом знању, стварање репрезентативних творевина културе и стварање нове материје за образовање" (М. Немањић, 2008:53 и 55).

Према Шушњићу, оно по чему се интелектуалац разликује од других људи је: метода мишљења, а не начин живота; служење истини; постављање критичких питања и давање одговора на њих; одлука да се живи интелектуалним животом (Ђ. Шушњић, 1993:416-417). При томе, он "не мисли на ону армију интелектуалних чиновника, која се релативно добро угнездилa у друштвеној структури, и којој је заправо стран начин мишљења и живота правих интелектуалаца: постављати критичка питања о смислу и вредностима свега и свачега и на њих давати интелектуално поштене одговоре, без обзира на било које интересе, укључујући и властите" (Ђ. Шушњић, 1993:423). Интелектуалац, "који је, силом поделе рада, упућен да мисли о друштву у коме живи", може да изабере једну од три могуће улоге: (1) да се претвори у неутралног техничара, (2) да критикује друштво са становишта идеала и (3) да критикује друштво са становишта могућности тога друштва (Ђ. Шушњић, 1993:425). Сваки од ових избора производи последице за појединца и за заједницу. Интелектуалац треба да служи истини, да мисли о смислу човековог бивствовања у свету. Постоје различити начини и исходни тачке таквог мишљења. Спиноза је препоручивао интелектуалцима "да нити плачу нити се смеју, већ да схвате".

Функција интелигенције и елите одређена је друштвеним

потребама. Различите рефлексije о елитама и интелигенцији потврђују да је реч о сложеним и различитим, али у извесном смисли компатибилним појмовима.

Нововековна српска држава је своје прве интелектуалне елите, у модерном значењу, створила шездесетих година XIX века. Крајем Карађорђевићеве владе (1858), "у Србији је могло да буде најмање две стотине људи који су прошли кроз факултете у земљи и на страни" (С. Јовановић, 2005:96). Формирање елите у Србији у XIX веку је било планирано (Љ. Трговчевић, 2003). Захваљући томе она (Србија) је до 1918. године створила своју научну, уметничку, војну, новинарску и своју привредну елиту.

Историја познаје времена када су знање и моћ били у успешном додиру. У нашем (не)времену "елита моћи, богатства и славе није елита културе, знања и сензибилитета" (Р. Милс, 1966:25). Очито је да морални људи не могу да се развијају у неморалном друштву, али ни морално друштво не може да се развија без моралних људи. Критеријум оцењивања установа, посебно оних у којима се ствара и ангажује елита знања, увек треба да узима у обзир квалитет људи које оне развијају и одабирају. О квалитету и нивоу културе једне средине треба судити на основу најбољег што је постигнуто било где и у било које доба (Е. Кале, 1977). Јер, без добрих нема ни добра за заједницу и за појединце.

2.

Нова позиција и функција науке, знања и образовања пред све оне који управљају развојем друштва намеће захтев за формирање и афирмисање *елите знања*. Реч је о групи одабраних која највише доприноси очувању, унапређивању и ширењу идеја и знања (Ф. Мајор, 1997). Све то намеће потребу новог односа према науци и знању, организовање модерног образовног и научног система, повезивање са светом у коме је на делу економска, политичка и културна глобализација (М. Недељковић, 2008:123-127).

Научни систем једне земље део је њеног социјалног система. Научна делатност се остварује преко научних институција. Израз "научни потенцијал" (НП) и са њим тесно повезан "научно-технички потенцијал" (НТП) почели су широко да се употребљавају у расправама о науци и научној политици током шездесетих година XIX века. УНЕСКО је прихватио израз НТП као најопштији појмовни оквир за прикупљање међународно употребљивих статистичких података. Ови изрази се користе и у многим утицајним извештајима стручњака ОЕЦД-а. Појмови организација науке (ОН) и научни потенцијал (НП) су нераздвојно повезани, будући да је научни потенцијал израз могућности неке организације науке. Оба су повезани са друштвом у његовом

глобалном облику.

Преко улога научника који раде у сазнајним делатностима могу се утврдити: (1) њихове најважније функције, (2) положај у структури друштва и (3) друштвени односи и облици организације у којима раде поједине групе. Друштвени положај стваралаца и преносилаца идеја и знања, као и односи у којима они обављају своју делатност, се манифестују у: (1) одлучивању о програмима рада ових организација, (2) располагању материјалним средствима, (3) избору, унапређењу и отпуштању стручњака и (4) праву учешћа у оцењивању не само сазнајне вредности већ и друштвене прихватљивости достигнућа. Аутономија једне научне организације је тим већа што истраживачи који у њој раде имају већи утицај на наведене врсте одлука. Осим материјалних и друштвено-организационих услова учинак научно-техничког потенцијала зависи од компетентности и мотивације група које учествују у увођењу идеја и знања у различите друштвене делатности.

Научна стратегија се састоји у одређивању кључних циљева научне делатности, чија имплементација захтева дуготрајни период и означава усмереност научног истраживања. Међутим, "поред утврђивања циљева, у стратегију спада и разматрање најсврхисходнијих путева и средстава за њихово остваривање. Али у том оквиру се као посебан задатак истиче разматрање најподеснијих организационих облика, у којима се очекује да ће научна делатност успети да те циљеве највероватније и у највећој мери оствари" (В. Милић, 1996:32). Научна стратегија настаје под најширим утицајем друштвених снага које у датом друштвеном систему располажу највећом друштвеном моћи и њиховим утицајем уопште, па и утицајем на науку. У стратегијске циљеве не треба укључивати само практичне задатке, јер у научној стратегији ваља да су садржани и теоријски циљеви, с обзиром да њихово остваривање убрзава развој науке.

Врста организације или научно-истраживачке установе је контекстуални оквир научне производње знања. Разни типови институција су и настајали расподелом основних функција научноистраживачких делатности: *научне, наставне и истраживачко-развојне*. Свакој врсти установе одговара одређена структура истраживања, утицаја на поделу послова и руководећих функција и броја научних пројеката. Тако су *научни институти* организације научног истраживања са највећим уделом фундаменталног научног рада, а најмањом заступљеношћу примењених и развојних истраживања. Они чине истраживачка језгра с највећом истраживачком активношћу, међународном усмереношћу и садржајем с релативно најјачом оријентацијом на фундаментална научна истраживања. *Високошколске институције* налазе се између научних института и осталих научних установа, *самање базичног* научног рада од института, а далеко више од осталих научних организација. Група *осталих научних установа* је

врло хетерогена категорија. У тим се установама ради на примењеним, развојним и мешовитим истраживањима. У њима је више рутинских, а мање сложенијих истраживачких послова.

У *академске научне установе* сврставају се институти и високошколске институције. Начин производње знања твори основни социокогнитивни оквир, или претпоставке научне продуктивности. "То је скуп материјалних и социјалних увјета знанственог рада и продукције, као што су истраживачке институције, пројекти и финансијски ресурси и подела организације послова, социјална усмереност, али и когнитивни стил дисциплине или чак подручја" (К. Прпић и М. Брајдић-Вуковић, 2005:78).

Производња научног знања је колективна делатност, што се не огледа само у приступу, коришћењу и доприносу корпусу заједничког знања, већ и подели и организацији научног рада на нивоу истраживачког пројекта, институција и система. Истраживачки систем на много начина утиче на научну продукцију. Не постоји општи модел за успостављање односа између науке, технологије и економије.

Паралелно са променом политичког, привредног и социокултурног система социјали-стичких земаља дошло је до промене друштвено-економског положаја научноистраживачке делатности, а и самих научника. Промена научних система утицала је на величину научног потенцијала и на његов социјални и професионални статус. Због тога научна делатност не може се успешно тумачити, анализирати, резумети и вредновати "без увида у животну и професионалну ситуацију научника, посебно оних који чине научну елиту.

Свако напредовање у науци подразумева научну квалификованост. Без обзира на велике проблеме са којима се сусрећу научне организације у земљама у транзицији, неспорни су резултати побољшања квалитета научноистраживачког кадра: све је више студената с истраживачким искуством и објављеним радовима који директно с факултета улазе у свет науке; смањује се број стручњака који из других делатности прелазе у научне институције; све раније се постижу академски степени и научна звања по све строжим процедурама; све је више лингвално квалитетних појединаца са инострано стеченим сегментима у свом школовању и усавршавању. То потврђује све већу доступност каналима међународне научне комуникације и стварање разгранатих мрежа социо професионалних веза и за научнике земаља у транзицији (Б. Голуб и А. Шуљак, 2005:150-151).

Оквирни контекст у који је научник укључен и у којем се одвија његова свакодневна активност чине два посебна ентитета. Један је социјално-организацијски оквир који, посредством врста научних институција, задржава поделу рада на истраживачку, наставну и развојну, а други су научна подручја као социјализацијски оквир научне професије.

Главни облици институционализовања научних делатности, разумевање односа унутар њих, облика њихове повезаности и зависности од ваннаучних фактора, утичу на улогу и статус научника. Друштвена распрострањеност научних знања и могућности њиховог перманентног допуњавања "зависе првенствено од садржаја наставних програма, метода образовања и доступности разних видова школа лицима из различитих класа и слојева" (В. Милић, 1995:280).

Школе су још од времена развијеног феудализма постајале све важније установе за преношење знања и образовање стручњака за њихову примену (С. Ценић и Ј. Петровић, 2005:121). Школски систем се увек ослањао на друштвену организацију сазнајних делатности, а његове највише установе редовно су биле саставни део ових организација. Предност школе над другим облицима и начинима трансфера идеја и знања је у томе што се у њима лакше преносе систематизовани облици сложених идејних творевина, за које је занатски начин преношења мање подобан.

У промишљању улоге школског система у ширењу и преношењу идеја и знања треба имати у виду још нека битна питања и проблеме. Тако треба утврдити колико је школство неког глобалног друштва садржајно потпуно и организацијски довољно разуђено. Садржајна потпуност је одређена стањем сазнајних делатности у свету у неком временском периоду и историјски утврђеним или очекивеним тенденцијама његовог развоја. Организацијска разуђеност се односи на развијеност школског система на свим његовим нивоима и њихова међусобна усклађеност. Потребан је приступ у коме се стање и развојне промене света повезују с могућностима и потребама поједине земље - држи корак са развојем сазнања и интегрише његове тековине у наставне програме. Проучавање друштвене организације школства, тј. степена у којем је оно у својим равнима доступно деци свих социјалних и етничких група.

У сваком конкретном друштву, "доминантне друштвене вредности одређују статус даровитих, талентованих и креативних свих узраста и њихове могућности да се развијају и доприносе напретку друштва у жељеном правцу" (М. Недељковић, 2006:74). То се потврђује у току њиховог школовања, запошљавања, усавршавања, напредовања и вредновања.

Организован рад на развоју даровитих ученика и студената је начин и пут стварања интелектуалне елите / елите знања (Д. Ж. Марковић, 2006:26-37). Због тога развој даровитости и талента у процесу васпитања и образовања треба посматрати и разјашњавати и са становишта елитологије образовања која за предмет проучавања има однос образовања према даровитим и талентованим, и место елите у образовном систему, а елитопедагогија проучава поступке и методе у образовању даровитих ученика и студената будућих припадника

интелектуалне елите / елите знања. Иначе, стварање и употреба елите било је предмет пажње у свим цивилизацијама и друштвеним епохама.

Деца и млади високих способности сврставају се у циљну групу са посебним образовним потребама. Због тога рад школа свих профила и нивоа ваља усмеравати "на образовање и васпитање појединаца који ће веровати у своје способности, имати базична знања и компетенције, бити отпорни на неизвесност, спремни да ризикују и истражују, оспособљени за откривање, решавање, али и постављање проблема" (С. Максић, 1998).

Друштвену основу образовања даровитих / будућих припадника елите знања одређује однос друштва према знању, способностима и стваралаштву; стварање концепцијских, нормативно-правних, материјалних и кадровских услова за унапређивање образовања; обезбеђивање радних места за даровите и стваралачке климе у њиховом окружењу; доношење програма рада за даровите; праћење и вредновање њихових резултата; стварање услова за запошљавање, усавршавање и професионални развој.

Педагошки аспект образовања даровитих ученика и студената односи се на дефиницију појма даровитост; време и инструменте идентификације даровитих и квалитетно и ефикасно задовољавање њихових образовних потреба; оспособљавање и мотивација образовних институција и наставника за рад са њима.

Под утицајем брзог развоја науке и техничко-технолошког прогреса дошло је до цивилизацијских промена и јачања улоге и одговорности интелектуалне елите / елите знања. Реч је о најобразованијим и најкреативнијим кадровима који су носиоци најоригиналнијих идеја и најрационалнијих решења. Стварању интелектуалне елите у свим сегментима друштва највише доприносе високошколске институције (М. Недељковић, 2002:91-106).

3.

Да би се олакшао и појачао утицај науке у жељеном правцу, око истраживачког језгра сваке организације наука развија се више система установа и различите професионалне групе са веома значајним функцијама: (1) ширења научног погледа на свет, (2) образовање нових научника и стручњака и (3) ширење и имплементација научних открића и изума. Међу овим установама својим значајем се издвајају универзитети и друге институције високошколског образовања. Научни потенцијал организације науке првенствено зависи од броја њених научника и њихове компетентности и компетитивности. Данас се пред систем високог образовања, првенствено универзитет, поставља задатак (1) да образују врхунске стручњаке различитих специјалности који ће у друштвеној подели рада заузимати адекватно место на професионалној

и друштвеној лествици и (2) да у својој средини задрже даровите кадрове стварајући услове за њихов професионални развој и потврђивање. Само тиме универзитет може "доказати своју способност да одговори потребама друштва у сталном преображају" (Ф. Мајор, 1996:32). Главни изазови за високо образовање у свету који се брзо мења сврставају се у три сегмента: *релевантност, квалитет и интернационализација* (Министарство просвете Р. Србије, 1995:44-45).

Универзитет је сложен систем који интегрише три међусобно уско повезана подсистема: образовање, науку и перманентно усавршавање. Он (универзитет) "и даље остаје место за стварање духовне елите која ће и у време које је пред нама (као и досад) бити регрутована за очување и заштиту највиших интереса сваке државе и њених највиших културних тековина" (М. Узелац, 2002:39).

Научно знање никада није само себи било сврха, нити је наука као систем људске активности и спознаја била затворена у односу на људско друштво. Знања се данас увећавају вртоглавом брзином (Ф. Мајор, 1991:283). Успостављају се све шире, разноврсније и разгранатије комуникације којима струје мисли, идеје, научна знања у оба правца - од теорије према пракси и од праксе у теорију.

Од универзитета се захтева и очекује да пружа не само врхунска знања и вештине, јача научноистраживачки рад и практикује усавршавање кадрова, него и да развија когнитивне способности, индивидуалност, креативност, моралност у схватању и понашању; да покаже колико и како остварује програме, садржаје, проширује академску слободу и институционалну аутономију.

Истраживање на универзитету се не врши само због угледа институције или из комерцијалних разлога већ да оно буде део систематског осавремењавања наставе, учења, ширења знања и унапређивања јавне делатности. Осим педагошког значаја, учешће наставника, сарадника и студената у научним пројектима, оспособљава их да прихвате строге обавезе научног рада, усаврше технику истраживања и стекну неопходну способност учешћа у тимском раду. Општи интерес за обезбеђивање квалитета и ефикасности у раду са даровитим студентима, будућим припадницима елите знања, произилази из чињенице да су друштву знања потребни високообразовани и мотивисани стручњаци. "На Универзитету се стичу темељна знања и он је најелитнија школа; ту се долази ради самога знања, а не ради посебних користи" (М. Узелац, 2002:48).

Процес формирања и обнављања интелигенције једног друштва је сложен и спор процес. То особито важи за стваралачку интелигенцију / елиту знања: професоре универзитета и високих школа, друге научне раднике, уметнике, књижевнике, публицисте - све оне који, свако у својој области, обogaћује духовну ризницу свога народа вредним открићима и

творевинама. Интелигенција врши утицај на друштво, а тај утицај је осигуран "делом институционално, каткад из сопствене, а чешће у савезу са влашћу других, а делом почива на њеној духовној компетенцији и надмоћи" (Ф. Х. Тенбрук, 1980:21).

У обновљеној српској држави стварању властите интелигенције је посвећена велика пажња. Захваљујући томе "Србија је у 20. век ушла са снажном, изразито самосвојном стваралачком интелигенцијом. Неколико генерација људи школованих у Србији, на Великој школи од 1863, на Београдском универзитету од 1905. године и на бројним европским универзитетима, почев од Беча и Будимпеште до Берлина, Париза и Цириха, било је у зениту своје стваралачке делатности" (М. Немањић, 2008:263).

Универзитетска средина, односно факултети, високе школе и академије, у нашем времену се показују као најатрактивније институционално организацијско окружење које научници најређе напуштају, а не показују ни изразиту склоност другим професионалним солуцијама изван науке.

Све већа и све бржа институционализација универзитетског образовања одраз је глобалног карактера учења и истраживања. Овај универзални контекст подржан је процесом економске, политичке и културне глобализације, порастом потребе за међународно разумевање и глобалну природу савремених комуникација. Повећава се број студената, наставника и истраживача који уче, предају, истражују, живе и комуницирају у интернационалном контексту. То је услов без којег се у данашњости једноставно не може обезбедити квалитет и ефикасност универзитетских институција. Због тога универзитет има све већу улогу у стварању и ширењу знања, а међународна сарадња даје свој допринос пуном развоју потенцијала даровитих - будућих припадника елите знања. Та сарадња на институционалном плану има кључну улогу у обезбеђивању приступа знању и олакшавању његовог трансфера. Међународна сарадња доприноси избегавању извесних научних и образовних институција, посебно у земљама у транзицији, и постизању академске перфекције кроз "поделу знања" међу универзитетима и научним институтима.

Брзе и дубоке промене у унапређивању, продукцији, ширењу и примени знања, чији је интегрални део универзитетско образовање, траже сталне развојне промене (реформе и иновације). Развојне промене на универзитету се идентификују, планирају и остварују увек у оквирима реално датих друштвених граница (М. Недељковић, 2002:15-20). Из тога следи да улога и значај универзитета у стварању елите знања и напретку и развоју друштва знања зависе од његове способности да адекватно реагује на изазове што их доносе глобализација и нове технологије, које радикално мењају начин на који човек данашњице живи, комуницира, производи и учи.

4.

Транзиционе промене у постсоцијалистичким земљама утичу на науку и научну продукцију. Најбитније и најопсежније промене тичу се произвођача знања. То се огледа у: увођењу компетитивног научног система заснованог на конкурсима за пројекте, систему вредновања и напредовања научника и начину финансирања научних истраживања. Наметнула се потреба сагледавања релевантних социодемографских, професионалних, контекстуално-организациских и породично-материјалних обележја истраживачког потенцијала.

Начин производње знања социолошки се може посматрати на нивоу међународних научних заједница, у равни националних истраживачких система и самих научних установа. Однос између светског, националног и локалног начина производње знања и нивоа научне продукције може се посматрати на више начина.

Постоје три главне димензије производње знања: *подела рада и утицаја, комерцијализација /тржишност истраживања и социјални капитал*. Начин на који се знање производи зависи од положаја истраживача у подели рада и утицаја на пројектима и у научним истраживањима. Могућност истраживача значајан научни допринос зависи од његовог места у хијерархији која детерминише његову истраживачку улогу у пројекту. Комерцијализација истраживања се испољава као тржишност и наручивост истраживања. Социјални капитал се најчешће "одређује као мрежа друштвених веза, контекста и односа који судионицима осигуравају информације, потврду и охрабрење" (К. Прпић и М. Брајдић-Вуковић, 2005:32). У науци такве социјалне мреже, уз међусобно поверење и норме реципроцитета, укључује и повезивање нових научних идеја и стратегија за развој неког истраживачког правца. Као најважнији индикатор социјалног капитала узима се колегијално умрежење. Социјални капитал је показатељ развијености тимског рада у научноистраживачкој делатности.

За стварање и афирмацију елите знања од прворазредне важности је стварање услова за *истраживачку продуктивност*. Та продуктивност обухвата научну и стручну продукцију, али је тежиште на научној продуктивности као најважнијем резултату производње знања. Стручна продуктивност се посматра на каријерној равни. Најважнији чиниоци који утичу на активност истраживача су научне квалификације, оријентација истакнутих научника на међународну научну активност и научни скупови код млађих истраживача.

Када је реч о елити знања пажњу заслужује појава напуштања научног позива и/или научне каријере. Феномен "*одлива мозга*" се односи на високообразоване појединце и научнике који намеравају да оду или су већ напустили постојећу професионалну улогу унутар научног

система. Та појава се манифестује као: (1) одлазак на рад у иностранство и (2) одлазак из научног рада у неку другу делатност унутар земље.

Већа и трајнија неусклађеност привредног и друштвеног развоја, и образовања научних (и стручних) кадрова у једној земљи ствара услове за њихово миграње у земље у којима постоје институционални и кадровски предуслови за преузимање, усвајање, примену и развијање идеја и знања. У другој половини XX и почетком XXI века започело је велико кретање интелигенције, особито научника, у европским и многим другим земљама. То је произвело интернационализацију интелигенције "посредством интернационалне научне делатности и у бројним интернационалним организацијама" (М. Немањић, 2008:41).

Постоје економске и друштвене законитости које одређују развој даровитих, као њихове миграције у оквиру којих могу најквалитетније да развију своју даровитост и креативност (Ј. Шефер, 2008), да себи осигурају друштвено признање и лични стандард у радном и приватном животу. Даровитост се развија онда када се ставља у услове светске конкуренције. Даровити ће увек бити у покрету тражећи средину у којој ће моћи да се развију и да се потврђују.

За даровите и талентоване позорница за афирмацију је цео свет. Илузија је тражити од даровитог да своје дарове не развије до самих граница могућности. За даровите и талентоване интересантна је средина која има: (1) *створену критичну масу знања*, (2) *најразвијенију инфраструктуру која је неопходна за научно истраживање*, (3) *створено тржиште за одговарајућа научна, техничка и технолошка достигнућа* и (4) *створено "тржиште специфичне радне снаге" истраживача и научних радника, мерила за вредновање њиховог рада и утврђивање њиховог економског и друштвеног положаја* (И. Мецановић, 1992:87).

Међународна миграција научника недовољно је проучаван проблем у социологији науке. Први су га анализирали Енглези (1962) када су се неки њихови водећи научници укључили у амерички систем свемирских војних и индустријских истраживања. Никада код нас није било поуздане евиденције о "одливу мозгова" из наше земље и научне професије, него је тај проблем опстојао у сфери импресије, нагађања и процена. Незапосленост и недостатак пожељне перспективе у ширем друштвеном контексту крајем XX и почетком XXI века, су два основна разлога због којих су млади људи различитог професионалног и друштвеног статуса желели да се запосле у иностранству. Када је реч о научницима, наведеним разлозима треба додати боље услове научног и истраживачког рада, као и бољи материјални и друштвени положај науке и научника у земљи имиграције (Н. Чобелић, 1992:28-30).

На одлазак младих и даровитих научника из земље утичу и чиниоци из домена социјализацијског комплекса: локалитет одрастања, ниво обаразовања родитеља, брачно стање, материјални и друштвени

статус шире породице, услови студирања и постигнут успех, студирање и усавршавање у иностранству, познавање страних језика, везе да научницима и научним институцијама у иностранству. У сеоби даровитих научника има много тога непредвидивог, али постоји једна законитост да најспособнији природно увек траже најразвијеније средине, будући да у њима могу да развију своје стваралачке потенцијале и да се професионално и људски потврде.

Друштвене последице егзодуса даровитих студената и научника су вишеструке и делују на краћи и на дужи рок. Због тога друштвена брига о даровитима / елити знања представља у најширем смислу речи бригу о будућности земље. Уместо парцијалних мера и мера на краatak рок, потребан је целовит - холистички приступ овом веома сложеном људском и друштвеном проблему. Према закључку Савета за будућност Европе, одлив мозгова није само губитак за земљу из које научници одлазе, него је штетан за човечанство у целини. Одливени део памети неке земље никада се у потпуности не реинтегрише у новој средини. Због тога је на губитку, пре свега, наука, била она светског или националног обима.

Има података који указују да се донекле смањује спремност младих за одлазак на рад у иностранство, чему доприноси преврат у информационим и комуникационим технологијама. "На темељу максималне доступности информација, различитих података и професионалних веза, покренуо се процес потирања (пре)великих разлика између знанствених центара и периферије, тако да је данас онај дио знанственичког *одљева* који би потенцијално могао бити усмјерен према иноземним знанственим искуствима и каријерама, на одређени начин дестимулиран" (Б. Голуб, 2005: 223).

Место које наука данас има у очима јавности и научника на много начина утиче на формирање, положај и улогу елите знања. Нежељене последице научног и технолошког развоја, попут оних о нуклеарној енергији, глобалном загревању и генетском инжењерингу, су све видљивије. У таквом научном и друштвеном контексту мењају се концептуални и политичко-практични односи научника према науци и јавности и однос јавности наспрам науке и научника. Заговара се потреба јавног разумевања науке односно развоја научне културе. У разматрању односа науке и јавности у оптицају је више синтагми које се међусобно преклапају. У питању су: "јавна свест о науци", "јавно разумевање науке", "научна писменост" и "научна култура".

Јавна перцепција науке показује својеврсну мешавину *поверења у науку и сумње у њу*. Научна виђења науке творе три различита погледа на њену сазнајну и друштвену улогу. *Научно-технолошки оптимизам*, веровање у могућности и благотворан утицај науке што укључује *спознајни оптимизам* - је најтипичнија и најчешћа врста научног виђења

науке. Други тип односа је *спознајна скепса* - неверица у моћ науке да задовољи људске потребе за знањем, истином и спознајом света. Та скепса се шири и на друштвену, првенствено политичку неутралност науке. Трећи однос, који није типичан за научну заједницу, мада у њој има заговорника, заснива се на *сумњи у позитивну друштвену улогу науке* због тога што она разара *традиционални начин живота и вредности*, највише због тога што оспорава веру и религију.

Сама наука у свом сазнајном и социјалном погледу није јединствена и унитарна, него изразито диференцирана. Ту се налази извор различитих погледа на когнитивну и друштвену улогу науке унутар научне заједнице и разлике у професионалним вредностима.

Искази о неограниченим сазнајним моћима и о политичкој неутралности науке се значајно разликују у зависности од старости научника. Млађи научници ређе од старијих деле неограничени сазнајни оптимизам и гледиште о политички дистанцираној и неопредељеној науци. Гледиште које науци одриче могућност истините и целовите спознаје света ређе је у природним и техничким наукама него у хуманистичком пољу. У научној заједници највише је оспоравано гледиште о потреби ослањања на науку насупрот вери. С развојем и повећањем сложености људског живота услед све бржег технолошког и научног напретка, потреба да друштво буде информисано о достигнућима и ограничностима науке и технологије, као и моћи елите знања, веће је него икада.

* * *

Данашњи свет је суочен са великим променама које прожимају све сегменте индивидуалног и социјалног битисања. У својој укупности оне доводе до трансформације индустријског друштва у друштво знања. Његове воденице су наука, знања и образованост, а њихов носилац јесте човек. Због тога филозофија новог развоја рачуна на стваралачки потенцијал човека и потенцира потребу интелектуалног, социјалног и моралног развоја свих, а посебно даровитих будућих припадника елите знања и самопоуздања. Реч је о елити која има најзначајнију улогу и одговорност у очувању, унапређивању, ширењу и примени научног знања. За њено обликовање пресудни су подршка друштва, образовног и научног система. Незаменљиву улогу у томе има универзитет као место за стварање духовне елите која има најважнију улогу у очувању и заштити највиших интереса сваке државе и њених најважнијих културних тековина. Елиту знања треба стварати, ангажовати, пратити и вредновати мерилима успеха и изврности у реално (за)датим условима - материјалним и духовним.

Литература:

- Базала, В. (1980): *Преглед повијести знаности: развој људске мисли и образовања*. Загреб: Школска књига.
- Ценић, С. и Ј. Петровић (2005): *Васпитање кроз историјске епохе* (Друго издање). Врање: Учитељски факултет; Београд: Едука.
- Чобелић, Н. (1992): Југословенски егзодус научних и техничких кадрова, у: Н. Чобелић, уредник, *Проблеми миграције научних и техничких кадрова* (Зборник радова), Београд: САНУ.
- Финци, Ж. и др. (1995): *Магистериј и докторска дисертација*, Сарајево: Свјетлост.
- Гашић-Павишић, С. и С. Максић (2007): *На путу ка друштву знања*. Београд: ИПИ.
- Голуб, Б. и А. Шуљак (2005): Социјални профил знанственика и његове мијене, у: К. Прпић, уредница, *Елита знања у друштву (не)знања*. Загреб: Институт за друштвена истраживања у Загребу.
- Голуб, Б. (2005): Напуштање знанственог позива и/или знанствене каријере у Хрватској, у: К. Прпић, уредница, *Елита знања у земљи (не)знања*. Загреб: Институт за друштвена истраживања у Загребу.
- Јовановић, С. (2005): *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Београд: Просвета.
- Кале, Е. (1977): *Увод у знаност о култури*. Загреб: Школска књига.
- Кун, Т. (1974): *Структура научних револуција*. Београд: Нолит.
- Лукић, Р. Д. и М. Печијлић, главни редактори (1982): *Социолошки лексикон*. Београд. Савремена администрација.
- Мајор, Ф. (1991): *Сутра је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.
- Мајор, Ф. (1996): *Сећање на будућност*. Београд: Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије; Завод за уџбенике и наставна средства у Београду.
- Мајор, Ф. (1997): *УНЕСКО: идеал и акција: актуелност једног визионарског текста*. Београд: Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије; Завод за уџбенике и наставна средства Србије.
- Максић, С. (1998): *Даровито дете у школи*. Београд: ИПИ.
- Максић, С. (2006): *Подстицање даровитости у школи*. Београд: ИПИ.
- Марковић, Д. Ж. (2006): *Прилози елитопедагогији*. Вршац: Виша школа за образовање васпитача.
- Марковић, Д. Ж. (2008): *Глобализација и високошколско образовање*. Ниш: Универзитет; Н. Пазар: Државни универзитет.
- Милић, В. (1986): *Социологија сазнања*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Милић, В. (1995): *Социологија науке*. Н. Сад: Одсек за филозофију и социологију Филозофског факултета у Новом Саду.
- Милић, В. (1996): *Социолошки метод* (Треће издање). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства у Београду.
- Мечановић, И. (1992): Стварање реалних шанси за талентиране кадрове у нас, у: Н. Чобелић, уредник, *Проблеми миграције научних и техничких кадрова* (Зборник радова). Београд: САНУ.
- Милс, Р. (1964): *Елита власти*. Београд: Култура.
- Милс, Р. (1966): *Знање и моћ*. Београд: Вук Караџић.

- Министарство просвете Р. Србије (1995): Резолуције и декларације УНЕСКА о високом образовању, *Актуелности у образовању у свету* 4.
- Недељковић, М. (2002): Друштвене границе развојних промена на универзитету, *Зборник 6*, Учитељски факултет у Јагодини.
- Недељковић, М. (2002 а): Одговорност универзитета за интелектуални и морални развој даровитих ученика. *Зборник 8*, Виша школа за образовање васпитача у Вршцу.
- Недељковић, М. (2006): Друштвени и педагошки смисао и сврха индивидуализације наставе у подстицању даровитости. *Зборник 12*, Вршац: Виша школа за образовање васпитача.
- Недељковић, М. (2008): Глобализација и хомогенизација културе и образовања, *Зборник 13*. Крушевачка Филозофско-књижевна школа.
- Немањић, М. (2008): *На трагу српске интелигенције XIX века; топографија и социологија*. Београд: Драслар партнер.
- Прпић, К. и М. Брајдић-Вуковић (2005): Знанствена производња и продуктивност, у: К. Прпић: уредница, *Елита знања у друштву (не)знања*. Институт за друштвена истраживања у Загребу.
- Ристић, Ж. (1995): *О истраживању, методу и знању*. Београд: ИПИ.
- Становчић, В. (1993): Елита, у: М. Матић, главни редактор, *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација.
- Стојановић, С. (2008): Стање света и положај Србије и Срба, *Зборник 13*, Крушевачка Филозофско-књижевна школа.
- Шефер, Ј. (2008): *Евалуација креативних активности у тематској настави*. Београд: ИПИ.
- Шушњић, Б. (1993): Интелектуалци, у: М. Матић, главни редактор, *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација.
- Тадић, Љ. (1988): *Наука о политици*. Београд: Рад.
- Тембрук, П. Х. (1980): Задачи социологије културе, *Култура 50*, Београд.
- Узелац, М. (2002): Универзитет и европски културни империјализам или "приче из болоњске шуме", *Зборник 8*. Виша школа за образовање васпитача у Вршцу.
- Трговчевић, Љ. (2003): *Планирана елита; о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Историјски институт и Службени гласник.

Prof. Dr Milan Nedeljkovic
Serbian educational academy
Belgrade

Social and educational support of forming the elite of knowledge

Thanks to fast development of science and technological achievements, modern world society is becoming society of knowledge. In its functioning, development and progress important role play so call "elite of knowledge", whose most prominent members are coming from the most talented and creative circles. Forming these elite is important and complicated social and educational process and incorporates its establishing, promotion and evaluation. In this study we want to prove: (1) elite of knowledge carefully to be planed,

depending on need and capabilities of society, and strategy of these elite to be part of development and education of society; (2) Structure and character of social system, particularly system of education have to be main factor of forming of this elite; (3) in forming elite of knowledge the most important role and responsibility have to carry University which contribute the most on intellectual and moral development of talented students, future leaders and carriers of knowledge and creativity in all fields of work, who should know that knowledge and capabilities can be misused for obtaining different goals; and (4) to respect and evaluate knowledge in a sense of safeguarding, creating, expending and applying knowledge has to be complete and take into account deeds and their creators.

Key words: society of knowledge, elite of knowledge, creating elite of knowledge, promotion of elite of knowledge, respect of elite of knowledge.

